

ПРОТИПРАВНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК УМОВА ВИНИКНЕННЯ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ ІЗ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ ТЕРОРИСТИЧНИМ АКТОМ

ILLEGAL ACTIVITY AS A CONDITION FROM THE INDEMNIFICATION CAUSED BY ACT OF TERRORISM

Завадська О.П.,

*аспірант кафедри цивільного права та процесу
Хмельницького університету управління та права*

Стаття присвячена дослідженню протиправної діяльності як умови виникнення зобов'язань із відшкодування шкоди, завданої терористичним актом. Виділено цивільну та кримінальну протиправність діяльності терориста як визначальні ознаки цивільного правопорушення. Цивільне правопорушення розглянуто як підставу виникнення зобов'язань із відшкодування шкоди, завданої терористичним актом.

Ключові слова: терористичний акт, шкода, діяльність, протиправність, цивільне правопорушення, зобов'язання із відшкодування шкоди.

Статья посвящена исследованию противоправной деятельности как условия возникновения обязательств по возмещению вреда, причиненного террористическим актом. Выделено гражданскую и уголовную противоправность деятельности террориста как определяющие признаки гражданского правонарушения. Гражданское правонарушение рассмотрено как основание возникновения обязательств по возмещению вреда, причиненного террористическим актом.

Ключевые слова: террористический акт, вред, деятельность, противоправность, гражданское правонарушение, обязательства по возмещению вреда.

The article is devoted to a research of illegal activity as conditions of the emergence of obligations for indemnification caused by act of terrorism. It is marked out civil and criminal illegality of activity of the terrorist as the defining signs of tort. Tort is considered as the basis of the emergence of obligations for indemnification caused by act of terrorism.

Key words: act of terrorism, harm, activity, illegality, tort, obligations for indemnification.

Постановка проблеми. Сьогодні в усьому світі спостерігається тенденція зростання частоти та масштабу терористичних актів (США, країни Європейського Союзу, мусульманські країни, Україна та інші). Тероризм є соціальним явищем, яке постійно розвивається та змінюється разом із суспільством. Це зумовлено постійним розвитком суспільства, а також тими процесами, які відбуваються в ньому. Наприклад, перехід на методи електронного управління технологічними процесами у мережі Інтернет призвів до появи такого виду тероризму, як кібертероризм. При цьому найбільшу небезпеку становить міжнародний тероризм, пов'язаний із можливістю застосування зброї масового ураження.

Тероризм має свою соціальну ціну, яку платить суспільство за його існування. Така ситуація зумовлена тим, що притягнути терористів до відповідальності за завдану шкоду досить-таки складно, тому такий тягар, як правило, несе держава чи безпосередньо потерпіле населення. Відповідно, виникає питання про її відшкодування, що здійснюється згідно з цивільним законодавством.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В юридичній літературі проблеми, пов'язані з терористичним актом, були предметом дослідження у сфері кримінального, міжнародного права, політичних інститутів і процесів у працях А.В. Антипенко, В.Ф. Антипенка, О.С. Допілки, В.П. Ємельянова, Ю.А. Іванова, В.С. Канціра, В.О. Коршунова, В.В. Крутова, В.Н. Кубальського, І.Р. Серкевич, З.А. Шибзухова та інших. Поодинокими є дослі-

дження терористичних актів в аспекті виникнення зобов'язань із відшкодування шкоди у сфері цивільного права. Сьогодні можна назвати наукову статтю А.І. Мамушкіної, де вона вирішує питання про умови виникнення цивільно-правової відповідальності за заподіяння шкоди терористичним актом [1]. На жаль, науковець лише вказує на загальні умови виникнення цивільно-правової відповідальності (навіть не характерні для випадків завдання шкоди терористичним актом), однак не розкриває особливостей їх виявлення для конкретного делікту.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Водночас проблеми визначення правової природи протиправної діяльності як умови виникнення зобов'язань із відшкодування шкоди, завданої терористичним актом, залишилися поза їхньою увагою. Не були вони предметом дослідження у фахівців цивільного права.

Метою статті є дослідження протиправної діяльності як умови виникнення зобов'язань із відшкодування шкоди, завданої терористичним актом.

Виклад основного матеріалу. Для виникнення зобов'язань із відшкодування шкоди не досить встановлення факту її завдання. Законодавець пов'язує таке завдання шкоди із неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю (ч. 1 ст. 1166, ч. 1 ст. 1167 ЦК України). У цивільному законодавстві відсутній перелік дій, які можуть визнаватися протиправними. Це пояснюється тим, що в цивільному праві діє презумпція протиправності: «Завдання шкоди вважається протиправним, якщо особа не була упо-

вноважена на це». Водночас виникають питання щодо галузевої належності протиправної діяльності у формі вчинення терористичного акту. Це зумовлено тим, що, по-перше, підставою виникнення цивільно-правового зобов'язання та цивільно-правової відповідальності є цивільне правопорушення; по-друге, обов'язковою вимогою для визнання терористичної дії терористичним актом є встановлення кримінальної відповідальності за неї ст. 258 КК України (у ч. 1 ст. 1 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» [2]). Тому для вирішення поставленого питання необхідно, насамперед, з'ясувати поняття протиправності.

Пануючою сьогодні [3, с. 416] серед цивілістів є позиція щодо розуміння протиправної діяльності як дії, що суперечить (порушує) праву в об'єктивному розумінні [4, с. 30], тобто протиправність в аспекті об'єктивного права [5, с. 14], та водночас порушує суб'єктивне право особи, якій завдається шкода [4, с. 30; 5, с. 14]. Як зазначав А.І. Загорулько, щоб виникло деліктне зобов'язання, порушення правової норми повинно супроводжуватися й порушенням конкретного суб'єктивного цивільного права фізичної або юридичної особи [6, с. 29]. Подібну позицію займає С.Д. Гринько, який конструкцію цивільної протиправності викладає через такі умови: 1) порушення суб'єктивного права особи, 2) порушення норми об'єктивного права, 3) вказівка на послідовність зв'язку такого порушення – порушення норми об'єктивного права через порушення норми суб'єктивного права, 4) відсутність уповноваження на це [7, с. 510]. Вважаємо таку позицію правильною.

Для обґрунтування зробленого висновку щодо сутності протиправної діяльності треба розкрити поняття об'єктивного та суб'єктивного цивільного права.

У підручниках із теорії держави та права «об'єктивне право» визначається як «система загальнообов'язкових норм, що мають формальне вираження, встановлюються та гарантуються державою з метою впорядкування суспільних відносин». До того ж основною визначальною ознакою об'єктивного права є те, що воно не належить конкретним суб'єктам права, тому не залежить від їхньої волі та свідомості. Об'єктивне право виявляється зовні через такі форми: законодавство, правові звичаї, юридичні прецеденти, нормативні договори певної держави [8, с. 6].

Особливість об'єктивного цивільного права полягає в тому, що формами його виявлення є цивільне законодавство (ст. 4 ЦК України), цивільно-правовий договір (ст. 6 ЦК України) та звичай, зокрема ділового обороту (ст. 7 ЦК України).

С.М. Братусь пояснював суб'єктивне право як можливість вимагати від інших певної поведінки та міру поведінки й самого уповноваженого [9, с. 11]. Ширше тлумачила таку правову категорію К.Е. Флейшиць, на думку якої, для забезпечення уповноваженій особі міри певної поведінки, закріпленої за нею нормою права, їй цією ж нормою надається можливість вимагати відповідної поведінки від зобов'язаних

осіб, а якщо така вимога не задовольняється – звертатися до органів держави для примусового задоволення цієї вимоги [4, с. 31]. Тобто вона розглядає суб'єктивне право через триаду правомочностей. Варто зазначити, що таке розуміння суб'єктивного цивільного права є панівним сьогодні серед цивілістів. Наприклад, Є.О. Харитонов та О.І. Харитонova пояснюють володіння суб'єктивним правом для уповноваженої особи як: «1) можливість поводитися певним чином; 2) можливість вимагати певної поведінки від інших суб'єктів цивільного права; 3) можливість звернутися за потреби до суду та інших органів, що мають юрисдикцію в цивільних справах, за захистом порушеного права» [10, с. 93]. Тобто змістом суб'єктивного цивільного права є повноваження на власні дії, повноваження вимоги, повноваження на захист [11, с. 33–34].

Для визначення протиправного діяння має значення розуміння суб'єктивного цивільного права лише в першому сенсі, тобто створенні завдавачем шкоди такої ситуації, за якої володілець цивільних прав не може поводитися певним чином. При цьому варто говорити не про суб'єктивні цивільні права загалом, а про конкретні цивільні права конкретних суб'єктів цивільного права. На такому підході правильно наголошують Є.О. Харитонов та О.І. Харитонova [10, с. 93]. Наприклад, внаслідок пошкодження речі її власник не може користуватися нею самостійно чи передати в користування іншим, розпоряджатися нею. Тож у зобов'язаннях внаслідок завдання шкоди суб'єктивне цивільне право має значення лише у вузькому розумінні щодо його змісту.

Отже, об'єктивне цивільне право перебуває у взаємодії із суб'єктивним цивільним правом: по-перше, об'єктивне цивільне право закріплює основні права, які можуть бути реалізовані особою; по-друге, суб'єктивне право є способом реалізації об'єктивного права шляхом його конкретизації, оскільки реалізується конкретним суб'єктом права.

Вищезазначене підтверджує зроблений нами вище висновок про те, що протиправною є діяльність, якою порушується об'єктивне цивільне право через порушення суб'єктивного цивільного права.

Протиправність терористичного акту наділена низкою особливостей.

По-перше, підставою юридичної відповідальності за завдання шкоди терористичним актом є комплексне правопорушення, за яке встановлено кримінальну та цивільно-правову відповідальність. При цьому терористичним актом порушуються, насамперед, норми публічного права – громадська безпека. Це зумовлено тим, що метою терористичної діяльності є досягнення злочинних цілей (політичних, релігійних, економічних, військових чи інших) (ч. 1 ст. 1 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» [2]). Водночас для кваліфікації завдання шкоди терористичним актом як злочину не досить встановити порушення норм публічного права, а необхідно встановити також порушення норм цивільного права та суб'єктивного цивільного права. Це зумовлено тим, що ознакою терористичного акту є створення загрози

завдання шкоди життю, здоров'ю людини, майну або завдання (істотної) шкоди (ч. 1 ст. 1 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» [2]). Отож наявність цивільної протиправності є обов'язковою ознакою терористичного акту як злочинної діяльності.

Для визнання завдання шкоди терористичним актом як умови виникнення цивільно-правового зобов'язання необхідно встановити факт порушення об'єктивного цивільного права та суб'єктивного цивільного права конкретної особи. Такі порушення можуть виявлятися через порушення заборон: «діяльність фізичних та юридичних осіб не може порушувати особисті немайнові права» (ч. 3 ст. 273 ЦК України); «фізична особа не може бути позбавлена життя» (ч. 2 ст. 281 ЦК України); «забороняються будь-які форми фізичного чи психічного тиску на фізичну особу... вчинення дій, що порушують право на свободу» (ч. 2 ст. 288 ЦК України); «фізична особа не може бути піддана катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує її гідність, поводженню чи покаранню» (ч. 2 ст. 289 ЦК України); «право власності є непорушним. Ніхто не може бути протиправно позбавлений цього права чи обмежений у його здійсненні» (ч. 1 ст. 321 ЦК України).

Відповідно, такі порушення заборон мають спричинити негативний наслідок – шкоду життю, здоров'ю, майну конкретних суб'єктів цивільного права. Це зумовлено тим, що підставою виникнення цивільно-правової відповідальності та зобов'язання є цивільне правопорушення, а не саме завдання шкоди. Варто зауважити, що завдання шкоди є підставою для виникнення лише цивільного зобов'язання у разі вчинення правомірних дій. Відповідно, обов'язковою ознакою такого правопорушення є протиправний характер діяльності терориста, якою завдається шкода, – порушується об'єктивне цивільне право та суб'єктивне цивільне право. При цьому визначальною ознакою для кваліфікації завдання шкоди, вчиненої терористичним актом, є встановлення факту наявності кримінальної протиправності, тобто злочинної діяльності. Такий висновок зроблено з огляду на ознаки терористичного акту, які виділені в ч. 1 ст. 1 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» [2], зокрема щодо встановлення відповідальності за неї ст. 258 КК України. Тобто не будь-яка діяльність виступає терористичним актом. Така діяльність повинна мати ознаки злочину, за який законодавець передбачає покарання в КК України лише за ст. 258 [12, с. 607]. Це означає, що протиправність дії як елемент складу злочину повинна бути прямо передбачена законом, тобто вона не припускається (діє принцип *nullum crimen sine lege* – немає злочину без вказівки на це в законі) [6, с. 30–31].

Терористична діяльність є злочинною діяльністю, тобто суспільно-небезпечним винним діянням, що передбачене кримінальним законом (ст. 11 КК України). Суспільна небезпечність злочину означає об'єктивну властивість спричиняти або створювати

загрозу спричинення шкоди об'єктам кримінально-правової охорони, що вказує на його суттєву шкоду [12, с. 20]. При цьому, як зазначав А.І. Загорулько, об'єктом кримінальних протиправних дій є суспільні відносини та відповідні норми права, що регулюють такі відносини, – порушується лише об'єктивне право [6, с. 30–31].

Треба пам'ятати про те, що вчинення терористичного акту в жодному разі – ні з позиції цивільного законодавства, ні з позиції кримінального законодавства – не може бути визнано правомірною діяльністю. Правомірним є завдання шкоди особами, які уповноважені здійснювати боротьбу з тероризмом у разі проведення антитерористичної діяльності.

На державу покладається обов'язок здійснювати «діяльність щодо запобігання, виявлення, припинення, мінімізації наслідків терористичної діяльності». Одним із таких заходів є проведення антитерористичної операції за умови «наявності реальної загрози життю та безпеці громадян, інтересам суспільства або держави у разі, якщо усунення цієї загрози іншими способами є неможливим» (ст. 10 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» [2]).

Отже, у випадках завдання шкоди терористичним актом цивільна протиправність перебуває у взаємозв'язку із кримінальною протиправністю. Відповідно, визначальними ознаками цивільного правопорушення внаслідок завдання шкоди терористичним актом є цивільна та кримінальна протиправності. Як зазначав свого часу О.О. Красавчиков, для деяких видів цивільних правопорушень необхідно, щоб, крім норм цивільного права, завдавач шкоди одночасно порушив норми інших галузей права [13, с. 355–356].

По-друге, завдання шкоди терористичним актом може виявлятися лише в активній формі – **діяльності**. Це зумовлено тією обставиною, що терористичний акт є формою терористичної діяльності, яка здійснюється лише через вчинення дій. Вказівка на «дію» міститься в ч. 1 ст. 1 Закону України «Про боротьбу з тероризмом». При цьому така дія може виявлятися різними способами: через «застосування зброї, вчинення вибуху, підпалу чи інших дій» (ч. 1 ст. 1 цього Закону) [2]. Тому можливість завдання шкоди у формі бездіяльності виключає визнання такої поведінки терористичним актом.

Висновки. Вищезазначене дає змогу зробити такі висновки: 1) підставою виникнення зобов'язань із відшкодування шкоди, завданої терористичним актом, є цивільне правопорушення; 2) ознакою такого цивільного правопорушення та умовою виникнення цивільно-правового зобов'язання є протиправна поведінка завдавача шкоди (терориста), що означає порушення об'єктивного цивільного права та суб'єктивного цивільного права (цивільна протиправність); 3) кримінальна протиправність є визначальною ознакою цивільного правопорушення; 4) формою виявлення протиправної поведінки завдавача шкоди (терориста) є діяльність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Мамушкіна А.І. Щодо питання про умови виникнення цивільно-правової відповідальності за заподіяння шкоди терористичним актом. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: «Право». 2018. Вип. 50. Т. 1. С. 83–88.
2. Про боротьбу з тероризмом: Закон України від 20 березня 2003 р. № 638-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 25. Ст. 180. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15>.
3. Бірюков І.А. Загальні положення про зобов'язання з відшкодування шкоди (гл. 29 пар. 1). Цивільне право України. Договірні та недоговірні зобов'язання: підручник / За заг. ред. С.С. Бичкової. 3-є вид., змін. та допов. К.: «Алерта», 2014. С. 416.
4. Флейшиц Е.А. Обязательства из причинения вреда и из неосновательного обогащения. М.: Гос. Изд-во юрид. лит., 1951. 239 с.
5. Тархов В.А. Обязательства, возникающие из причинения вреда: учебное пособие для студентов. Саратов: Издательство «Коммунист», 1957. 121 с.
6. Загоруйко А.И. Обязательства по возмещению вреда, причиненного субъектами гражданского права. Харьков: «Консум», 1996. 112 с.
7. Гринько С.Д. Деліктні зобов'язання римського приватного права: поняття, система, рецепція: монографія / За наук. ред. Є.О. Харитонова. Хмельницький: ХУУП, 2012. 724 с.
8. Зайчук О.В., Оніщенко Н.М. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник. Київ: «Юрінком Інтер», 2006. 688 с.
9. Братусь С.Н. Субъекты гражданского права. М.: «Госюриздат», 1950. 367 с.
10. Харитонов Є.О., Харитонова О.І. Цивільні правовідносини: навч. посібник. К.: «Істина», 2008. 239 с.
11. Білоусов Ю.В., Ватрас А.В., Гринько С.Д. та ін. Цивільне право України: навч. посібник / За ред. Р.О. Стефанчука. К.: «Правова єдність», 2009. 536 с.
12. Александров Ю.В., Андрушко П.П., Антипов В.І. та ін. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / За ред. С.С. Яценка. К.: А. С. К., 2002. 936 с.
13. Советское гражданское право: учебник: в 2 т. / Под ред. О.А. Красавчикова. М.: «Высш. шк.», 1985. Т. 2. 456 с.